

Fra fødsel til død – udviklingspsykologi imellem hjerne og samfund

En kort historie om videnskaben om menneskets mentale forandring i et livsløbsperspektiv.

Dette temanummer handler om hjernen. I den sammenhæng tænkes der måske mindre på, at når vi betragter al menneskeskabt materialitet, kunst etc., og alle slags menneskelige handlinger, herunder sproghandlinger, betragter vi også hjernen. Selvom det til stadighed forekommer mystisk, hvordan kemiske processer i hjernen bliver til bevidsthed, tanker, følelser og handlinger, er der ikke længere den modsætning i temaet, som talen om hjernen kunne lægge op til. Den klassiske 'psyke-hjerne'-diskussion er på mange måder et overstået kapitel i forskningen, selvom hjernen stadig er det mest ukendte kontinent på jordkloden. Simple kausalforklaringer á la 'det er fordi hjernen...' har således sin begrænsning, fordi den menneskelige kontekst i dens forskellige kvaliteter hele tiden spiller sammen med hjernen i en uadskillelig proces. Hjernen er indblandet i alt, hvad vi foretager os som mennesker, og hjernen formes til dels efter, hvad vi foretager os.¹

Men vi har imidlertid det problem, at vi ikke kan blive klogere på alt det, vi mennesker kan finde på, og alt det, som styrer os, ved alene at se ind i hjernen, samtidig med at hjernen er vores livsgrundlag: en død hjerne er også et dødt menneske. Det er en gåde, som har optaget både psykologi og filosofi som historisk set er forløberen for psykologifaget. Derfor har psykologien, herunder også udviklingspsykologien, som er emnet for denne artikel, så at sige måttet klare

sig uden hjernen i sin teoridannelse. Dette forhold efterlader dog ikke faget uden observationsmuligheder. Observation af både mennesker og dyr og deres færden i verden fortæller os en hel del om hjernen og dens udvikling over livsløbet. Derfor var en del af den tidlige udviklingspsykologi - inspireret af darwinismen - meget optaget af dyrs udvikling; en optagethed, der bl.a. lever videre i den tradition, man i dag kalder evolutionspsykologi (Donald, 1991).

Menneskebarnet i sig selv fortæller os dog også meget om, hvad det særlige er ved vores livsgrundlag, hjernen. Enhver kan se, at alle nyfødte børn først efter ret mange år er i stand til at klare sig selv, og at det er et spørgsmål om stimulation og læring i forhold til den kultur, man er født ind i, hvordan det kommer til at foregå. Dette skaber en åbenlys afhængighed af artsfæller, hvor trangen og lysten til længe at stå barnet bi, både helt lavpraktisk og som en overlevelsesnødvendighed, vokser ud af en følelsesmæssig tilknytning. Det er i særlig grad her, vi finder dyreartens biologiske socialantropologi som selvkonstruerende læredyr. Man kalder os også 'verdensåbne' og i en vis forstand 'ubestemte', for det er den kulturelle virkelighed, vi fødes ind i, som oplærer os i at være mennesker (Berger & Luckmann, 1966).

Åbenlyst er det også, at vi selv skaber den kultur og det samfund, vi lever i, og de - skiftende - regler og normer, vi lever efter. Vi er som art 'verdenskonstruktører', det vil sige kulturelt og

historisk. Vi er ikke styret af medfødte instinktprogrammer. En komprimeret beskrivelse tilsiger² således, at vi som art er selvreflekterende, kreative, historiserende, kultur- og sprogkonstruerende sociale læredyr, og det er grundlæggende det biologiske fundament, hjernen, der gør dette muligt. Som art er vi så store, selvforstærkende konstruktører af vores verden, at vi nu lægger navn til en ny palæontologisk term, 'antropocæn', som sandsynligvis kommer til at indgå som term i rækken af geologiske betegnelser for faser i jordklodens udviklingshistorie: Begrebet henviser til, at vi har påvirket vores omgivelser så meget, at det har skabt aflejringer i klodens overflade, og det over bemærkelsesværdig kort tid anskuet ud fra en geologisk tidsregning.

Udviklingspsykologiens store linjer

Det er ikke meningen her at gennemgå hele udviklingspsykologiens historie, men alene at skitsere nogle typiske overordnede træk og at udpege aktuelle udviklingsretninger, som er vokset ud af den ovennævnte karakteristik. På mange måder spejler udviklingspsykologien den øvrige psykologi, men lidt hurtigt sagt er forskellen, at udviklingspsykologien sætter sin genstand i bevægelse: hvad ændrer sig, hvad ændrer sig ikke over livsløbet, og hvad driver ændringer frem? Igen nem udviklingspsykologiens historie har det netop været forskelligt, hvor teoridannelser har lagt vægten med hensyn til forståelsen af, hvad udvik-

ling er, hvad der udvikles, og hvad der driver udviklingen. Begrebet udvikling forstås i denne sammenhæng ikke som *udviklingstvang* eller alene *fremskridt*, men overordnet set alene som et spørgsmål om kontinuitet eller diskontinuitet i den menneskelige psyke fra fødsel til død. De udviklingspsykologiske traditioner har derudover også været præget af fagets øvrige specialer, deres menneskeforståelse og videnskabelige forbilleder. Her skal kun tegnes de mest prægnante skitser af udviklingspsykologiens historie frem til i dag.

Den tidlige udviklingspsykologi

Den tidlige udviklingspsykologi var først og fremmest fokuseret på børns udvikling og på undersøgelsen af de mentale forandringer, der åbenlyst indtræffer med barnets modning til voksen. En modning, der foregår i et uadskilleligt samspil mellem biologisk udvikling og læring og socialisering ind i den specifikke kultur, barnet er født i, men hvor den biologiske modning og den tidlige hjælpeløshed er slående. Den udviklingspsykologiske interesse gjaldt dengang først og fremmest erkendelsesudvikling samt personlighedsudvikling (på baggrund af en erkendelse af, at individuelle forskelle tidligt gør sig gældende hos jævnaldrende individer fra samme miljø). Der skabtes med interessen også et håb om, at først og fremmest det nære miljø kunne øve indflydelse på, hvordan det opvoksende individ kunne påvirkes og formes (i en nor-

mativt gunstig retning, forstås). Særligt når det gælder personlighedsudviklingen gjorde og gør tre forskellige positioner sig gældende med hensyn til oprindelse, hvilket er interessant, når vi har at gøre med et så udpræget læredyr som mennesket:

1. personlighedstræk er arvelige og altså medfødte (positivistisk orienteret trækteori), 2. personlighedstræk formes af det nære miljø (psykoanalysen), 3. personlighedstræk er medfødte, men også påvirkelige af miljøet/samfundet (fx kritisk psykologi).

Man lånte - med en vis berettigelse - begreber fra biologiens stadietopfattelse med de indbyggede forståelser, der ligger heri: at udviklingsprocessen er struktureret i trin, at der er diskontinuitet imellem disse - og at skiftet derfor sker i spring. Derudover repræsenterer stadietopfattelsen en universel og irreversibel fremadskriden mod et stadigt mere funktionsdygtigt niveau for til sidst at nå det optimalt mulige for individet, og at de foregående stadier leverer et nødvendigt fundament for de næstfølgende.

Fokus i denne forståelse var således først og fremmest barndommen, som ansås for at lægge det afgørende fundament for det voksne individs funktionsniveau og mentale sundhed ikke mindst. Det var først og fremmest Sigmund Freud og Jean Piaget, der lånte disse stadietopfattelser fra datidens biologiske videnskab, hvilket gav videnskabelig legitimitet til en anden slags psykologi, som ikke byggede på den nye naturvidenskabelige

ABSTRACT

Vores psykologi hænger på godt og ondt sammen med hjernen, der både former og formes af vores interaktion med omverdenen. I udviklingspsykologiens historie har hjernen dog spillet forskellige, ikke altid tydelige, roller, alt efter hvor fokus har været på forskellige tidspunkter. Artiklen gennemgår udviklingspsykologiens store linjer og peger på, hvordan individets udvikling er uadskilleligt fra dets historiske og samfundsmæssige kontekst: vi er på samme tid selvreflekterende sociale læredyr og verdenskonstruktører.

Karen Pallesgaard Munk

Gerontopsykolog, Msc., ph.d., lektor ved Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
filkpm@cas.au.dk

metode, der på dette tidspunkt var den mest ansete for psykologi, og som var startet som en laboratorievidenskab af filosofen Wilhelm Wundt i 1879 (Schultz, 1981). Freud var optaget af barnets personlighedsudvikling og mulige fejludvikling (Freud, 1960), og Piaget af den kognitive udvikling (Rybash, Hoyer & Roodin, 1986). Men på trods af den åbenlyse regelmæssighed, der blev indskrevet i teorierne, og som netop peger på en biologisk universalisme, blev disse teorier - og især Freuds - mere og mere sammenblandet med miljø-mæssige forhold og holdt fri af tanker om hjernen. Den senere egopsykolog, Erik Erikson, fuldførte stadietanken til at gælde hele livsløbet, med en teori, som åbenlyst fik et stadigt mere miljø-mæssigt og eksistentielistisk præg - helt frigjort ellers fra tanker om hjerne og biologi, men stadigvæk med biologiens 'strenge' stadietbegreb (Erikson, 1983).

Den mest kontroversielle var Freud, som godt nok hævdede en universalisme i udviklingen, men samtidig tillagde barnets forhold til dets forældre en helt afgørende betydning for, hvordan det skulle gå det senere i livet. Psykoanalysen, som Freuds teori også kaldes, fik en enorm udbredelse i den vestlige kultur og har det stadigvæk. Det skyldes bl.a., at den ikke bare er en personlighedsteori, men også en teori om psykopatologi og om en bestemt terapeutisk metode, der bygger på Freuds udviklingsforståelse. Der opstod i hele den vestlige verden

en hel kultur omkring psykoanalysen. Freuds forståelse af livsløbet omfattede kun alderdommen som en lovmæssig regression fra en udviklingsmæssig kulmination midt i livet tilbage til et spædbarnsstadium med næsten alt, hvad dette indebærer, men altså bare i en gammel krop. Dermed blev der også fastsat en meget bastant og meget udbredt kausalforståelse af sammenhængen mellem barndom og voksenalderens mentale sundhed og eventuelle psykopatologi. Det sociale læredyr er i denne teori offer for sit eget ubevidste og først og fremmest for sine forældre.

Når det gælder barndommen, har de biologisk inspirerede stadieteorier en del, der taler for sig, fordi hjerneudviklingen i den periode af livet er så markant. Og den moderne udviklingspsykologi førte da også den grundlæggende fælles indsigt med sig, at små børns udvikling og livsmod ikke kun afhænger af mad og drikke, men også af kærlig omsorg med sanse- og sproglig stimulation, leg og læring bl.a. også af regler for lokale normer og dermed samfundslæring.

Stadier fra fødsel til død

Den første udviklingspsykolog, som skabte en teori om hele livsløbet, var den ikke særligt kendt østrigske psykolog Charlotte Bühler, som inddelte tilværelsen i fem biologisk styrede livsstadier, hvor disse stadier i henhold til Bühler har en fundamental indflydelse på personligheden (Lauridsen, 1977). Senere udviklede den

amerikanske psykolog Erik Erikson som nævnt også en teori om hele livsløbet - i protest mod Freuds læggen vægt på barndommens altdominerende betydning for hele livet og mod Freuds optagethed af seksualitet³. Erikson opdelte livsløbet i otte psykosociale stadier, som alle hævdes at rumme eksistentielle udfordringer for det enkelte menneske (Erikson, 1983). Udfordringer eller kriser, som skal løses tilfredsstillende for den enkelte, hvis den fortsatte livsbane skal forløbe i harmoni indtil døden.

Som det er fremgået, har fasebegrebet været og er i et vist omfang stadig yndet som procesudtryk i psykologien. I dag måske særligt udbredt i krisepsykologi. Det er vanskeligt at afvise brugbarheden af begrebet. Men det er også en fælde, der let lokker til teser om universelle forløb, som i nogen grad står i modsætning til individuelle forskelle mellem mennesker, der udspringer af personlig erfaring og læring. Her begynder i høj grad det samfund og det miljø, man er socialiseret ind i, at spille en afgørende og i nogen grad uforudsigelig rolle for den voksne persons livsbane. Dette gør udviklingspsykologien teoretisk mere vanskelig, og der er en stadig kamp imellem den psykologiske disciplins længsel efter at finde lovmæssigheder og den stadigt mere vildtvoksende menneskehed.

Opgør med udviklingsfaser

To senere udviklingspsykologer, den tyske Paul Baltes (og medarbejdere)

“

"Men vi har imidlertid det problem, at vi ikke kan blive klogere på alt det, vi mennesker kan finde på, og alt det, som styrer os, ved alene at se ind i hjernen, samtidig med at hjernen er vores livsgrundlag: en død hjerne er også et dødt menneske. Det er en gåde, som har optaget både psykologi og filosofi som historisk set er forløberen for psykologifaget. Derfor har psykologien, herunder også udviklingspsykologien, som er emnet for denne artikel, så at sige måttet klare sig uden hjernen i sin teoridannelse."

(1980) samt den amerikanske Urie Bronfenbrenner (1979), har næsten samtidigt og på hver deres måde, men ikke som modsætninger, gjort op med udviklingspsykologiens fasebegreb. Det drejer sig først og fremmest om begrebet om udviklingstrin og det meget simple kausalitetsbegreb⁴, der er indbygget i de biologisk inspirerede teorier samt den manglende orientering imod hele livsløbet. Baltes, Reese & Lipsitt (1980) tog først og fremmest et opgør med de naturvidenskabeligt inspirerede ideer bag teorierne. Bronfenbrenner derimod skabte en decideret ny - samfundsorienteret - udviklingsteori, hvilket ikke før var set i den vestlige udviklingspsykologi, men tidligere kun i sovjetisk psykologi, repræsenteret ved Luria, Vygotsky og Leontiev, kaldet den kulturhistoriske skole (Hansen, 1993). Det traditionelle fokus havde været en mere indadvendt, familieorienteret og på sin vis kultur-agnostisk psykologi i tråd med biologisk tænkning. Det nye er læringsorienterede, selvkonstruerende

teorier, som ikke lever op til det naturvidenskabelige ideal om regelmæssighed og dermed forudsigelighed. For Bronfenbrenners vedkommende er det yderligere en pointe, at det videnskabsfilosofiske grundlag først og fremmest er den aktør- og praksisorienterede pragmatisme.

Baltes et al. gør opmærksom på, at det ikke er nyt at tænke individuel udvikling fra fødsel til død. I 1777 offentliggjorde den tyske filosof J.N. Tetens som den først kendte et værk om livsløbet fra fødsel til død (Baltes et al., 1980). I begyndelsen af 1900-tallet så en lille life-span bevægelse, bl.a. med deltagelse af omtalte Charlotte Bühler, dog dagens lys, men den fængede aldrig rigtigt hverken i udviklingspsykologi eller i den øvrige psykologi. Baltes et al. forklarer dette med en ny stor optagethed af børnepsykologi i perioden samt en optagethed af interne personlige processer i forbindelse med voksenudvikling og aldring (ibid.) De slår derfor et slag for en fundamental

ny orientering inden for udviklingspsykologien: at man konsekvent tænker i hele livsløb og ikke bare stopper på et arbitrært sted i forløbet, når nu mennesket faktisk også har en alderdom. De understreger, at der netop ikke er tale om, at alder er den eneste organiserende variabel i livsløbspsykologien, det fx ses i børnepsykologi. Det er centralt ikke at gå i denne fælde, da det indsnævrer og begrænser modellen for livsløbet og ikke fanger de nærmest utallige muligheder for menneskelig forandring (1980, s. 67). Som en erkendelsesmæssig hjælp til at forstå variationsmulighederne kan man både se på menneskehedens historie og på kulturelle og individuelle variationer kloden rundt for at erkende, at dette ikke holder, og at vi har at gøre med en højst selvkonstruerende dyreart. Bronfenbrenner på sin side samt sociologen og forskningsprofessor i psykologi Glenn Elder Jr. mødtes i en fælles interesse for en sociologisk orienteret udviklingspsykologi og grundlagde sammen en bevægelse med det formål, at denne skulle være samfunds-, udviklings- og livsløbsorienteret. Elders empiriske bidrag var det bemærkelsesværdige værk 'The Children of the Great Depression' om børssammenbruddets konsekvenser for amerikanske middelklassebørn (se www.elder.web.unc.edu). Med Bronfenbrenner, Elder og Baltes vandrede samfundshistorien og det hele livsløb så at sige ind i udviklingspsykologien:

"Therefore, understanding the foundations of behavioral development from conception to death and its role in the flow of biocultural change, is an important cornerstone not only for psychology but also for many issues facing society" (Baltes, Reese & Lipsitt, 1980, s. 69).

Selvom Baltes et al. understreger, at livsløbspsykologi er en orientering og ikke en teori, understreger de en række fundamentale forhold, som man aldrig kan se bort fra i denne orientering, og som er et opgør med de traditionelle stadieteorier - helt på linje med Bronfenbrenner og Elder. Disse forhold skal opremses her, da de er så centrale og stadigvæk har det med at blive overset. Livsløbspsykologi er forbundet med:

- udvikling som en livslang proces: Der er ikke noget specielt modenhedsstadium som et generelt princip.
- at det individuelle livsløb finder sted i en historisk foranderlig verden, også kaldet en skiftende makroøkologi.
- at en skiftende makroøkologi skaber generationer, som er bærere og skabere af den historiske udvikling.
- at livsløbsudvikling er multilinær og diskontinuert: den regelmæssighed og dermed forudsigelighed, der er indbygget i stadieteoriene, holder ikke. Det diskontinuerte refererer her ikke til regelmæssige livsstadier, men til personlige valg, samfundsskabte overgange og tilværelsens tilfældigheder.

- skiftende makroøkologi, normative, historisk bestemte determinanter og nonnormative begivenheder.

SOK-princippet

Derudover er Baltes (1989) også blevet berømt for at have et bud på, hvordan ældre mennesker kan overkomme alderdomsbetingede svagheder som fx færre kræfter og hurtigere hjernemæssig træthed og på denne måde også bevare livskvalitet og kontrol over tilværelsen, det såkaldte SOK-princip: 'Selektion, Optimering og Kompensation'. Svigtende fysiske og mentale ressourcer kalder på en prioritering af, hvad de tilbageblivende kræfter skal bruges til. Man må derfor vælge ud/selekttere, optimere det valgte og kompensere for det man ikke kan længere.

Transition til nye roller

Uden for den psykoanalytiske tradition er det efterhånden blevet en udbredt opfattelse, at de traditionelle intraorganismiske og personorienterede forklaringsmodeller ikke slår til i forhold til at forklare den dynamiske relation imellem det udviklende individ i et omskifteligt samfund og en omskiftelig verden. Bronfenbrenner tog konsekvensen af denne erkendelse og skabte en decideret udviklingsteori, som både tager hensyn til det lille barns behov; til hvad det vil sige, at være et udviklende individ i et moderne samfund med staten som en mere eller mindre usynlig, men markant

medspiller i forhold til befolkningen; og til det enkelte menneskes individuelle vilkår. Dette udfoldes i hovedværket 'The Ecology of Human Development' (1979). Centrale begreber i Bronfenbrenners teori er (samfunds-) rollebegrebet og transitionsbegrebet, som begge udtrykker det relationelle netværk, vi som mennesker indgår i og flytter os rundt i, påvirker, og som danner os over livsløbet i en gensidig deterministisk proces. Bronfenbrenner begik den genistreg at flytte rollebegrebet fra socialpsykologien over i udviklingspsykologien, som et begreb der dækker de relationelle positioner, vi indtager over livsløbet, og som vi selv skaber, og som skaber os i en gensidig proces. Essensen er, at transitionen til en ny rolle rummer udviklings- og læringspotentiale for den enkelte. Bronfenbrenner påpeger også, hvordan alderdommen kan byde på nye samfundsroller og dermed ny erkendelse som fx pensionist og plejehjemsbeboer. Det er en pointe, at dyrearten selv skaber - foranderlige - samfund i foranderlige relationer over livsløbet både på familieplan og samfundsplan.

Det gamle rollebegreb er ellers næsten gået af mode i de humanistiske videnskaber, sandsynligvis på grund af, at ideen om strukturer også er blevet umoderne, fordi disse begreber bliver tolket som stive, ubevægelige og dermed historieløse. Er man i tvivl om deres holdbarhed - og store foranderlighed - kan man imidler-

tid lytte til vores sprog, som er fyldt med rollebegreber, som igen er med til at forklare vores adfærd, og som knytter sig til vores mere eller mindre kontinuerlige omorganisering af vores verden og tilføjes nyt indhold. Det er netop her, man finder den selvkonstruerende, kreative dyrearts udbygning fra smågruppetilværelse som i stenalderen til komplicerede samfund i mange niveauer. Her mødes ontogenesen (individudviklingen) på finurlig vis med sociogenesen (samfundsudviklingen).

Konklusion

Det modsætningsfulde forhold imellem det hjælpeløse barns lærings- og kreative potentiale qua dets hjerne og en befolknings historiske 'kreativitet' i forhold til samfundsudvikling er bemærkelsesværdig, ja nærmest ejendommelig. Dette er selve kernen i en (hjerne-)biologisk antropologi, som uafviseligt udpeger os som selvreflekterende sociale læredyr og dermed som en slags verdenskonstruktører. Vores lærende og kreative hjerne skaber således i et kontinuerligt samspil med relationelle (hjerne-)netværk nye vilkår for os selv. En moderne udviklingspsykologi må nødvendigvis tage højde for dette.

REFERENCER

- Baltes, P.B., Reese, H.W. & Lipsitt, L.P. (1980): Life-span Development Psychology. *Annual Review of Psychology*, s. 65-101.
- Baltes P.B. & Baltes M.M. (1991): *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1979): *The Ecology of Human Development. Experiments by nature and Design*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Donald, M. (1991): *Origins of the Modern Mind. Three Stages in The Evolution of Culture and Cognition*. Harvard University Press.
- Erikson, E.H. (1983): *Livsringen sluttet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Freud, S. (1960): *Forelæsninger til indføring i PSYKOANALYSEN*. København: Hans Reitzel.
- Hansen, H. H. (1993): *Den kulturhistoriske skole og virksomhedsteorien. En studiehåndbog*. Pædagogisk-psykologisk publikationsserie nr. 56. Danmarks Lærerhøjskole.
- Lauridsen, P. (1977): *Personlighedspsykologi*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk.
- Rybash, J.M., Hoyer, W. & Roodin, P.A. (1986): *Adult Cognition and Coping*. New York: Pergamont Press.
- Schulz, D. (1981): *A History of Modern Psychology*. New York: Academic Press.

NOTER

- ¹ I henhold til professor Nikolas Rose, King's College, London, i langt større omfang end hidtil antaget af hjerneforskere. Ja, hjerner har faktisk på mange måder et overraskende 'individuelt udtryk'. (personlig meddelelse).
- ² En gammel diskussion er, i hvor høj grad vi mentalt set fødes som en 'renvasket tavle' (tabula rasa). Her er standpunktet i dag, at nok er vi 'verdensåbne', men også aktive væsner lige fra starten, som mere eller mindre bevidst forholder sig til omgivelserne på baggrund af umiddelbar (sans-) erfaringer. Den gamle behavioristiske idé om nyfødte som passive væsner er forladt.
- ³ Også Bühler protesterede mod Freuds forståelse af barnets seksualitet. Hendes særlige og anderledes opfattelse af denne oplever i disse år en revival i en slags opposition mod psykoanalysens stadige dominans på området.
- ⁴ I moderne udviklingspsykologi taler man i stedet mere om teleologi og mindre om kausalitet. Begrebet teleologi kommer af det græske ord telos, som betyder hensigt/formål. Med andre ord er der i stigende grad lagt vægt på den aktive formålsrettethed, som udtryk for det konstruerende, planlæggende, lærende og handlende menneske, som ikke er styret af biologisk nedarvede instinktprogrammer, men som har en lære-hjerne med en stor hukommelseskapacitet. Hukommelsen som forskningsgenstand fylder da også meget i moderne kognitionspsykologi. Hvad var vi uden hukommelse? I hvert fald ikke de læredyr, vi så åbenlyst er.